

ELTE Természettudományi Kar, Térképtudományi Tanszék

Lukács Lilla

**PRINZ GYULA TÁJSZEMLELETÉNEK
ÉS TÁJRAJZI NEVEINEK
KARTOGRÁFIAI VONATKOZÁSAI**

Diplomamunka

**Témavezető: Faragó Imre
Külső konzulens: Dr. Hevesi Attila**

Budapest, 2003.

TARTALOM

1. BEVEZETŐ.....	3. o.
1.1. A diplomamunka célja.....	3. o.
1.2. Források.....	4. o.
2. A FÖLDRAJZI TÁJBEOSZTÁSOK SZÜKSÉGESSÉGE. A TÁJAK TÉRKÉPI ÁBRÁZOLÁSA.....	5. o.
3. A TÁJTUDAT KIALAKULÁSA. A TÁJRENDSZEREK FEJLŐDÉSE.....	7. o.
3.1. Az első tájrendszerek kidolgozása a XIX. század végén.....	7. o.
3.2. Tájfelosztások a XX. század első felében.....	9. o.
3.3. A II. világháború után kidolgozott tájbeosztások.....	10. o.
3.4. A modern tájbeosztások.....	12. o.
4. PRINZ GYULA TERMÉSZETFÖLDRAJZI TÁJRENDSZERE.....	14. o.
4.1. A felosztás alapelvei.....	14. o.
4.2. Az országrészek.....	15. o.
4.3. A tájak.....	16. o.
4.4. A vidékek.....	17. o.
5. PRINZ RENDSZERE ÉS A MAI TÁJTAGOLÁSOK.....	19. o.
5.1. A területi felosztás alapelvei a tájtagolásokban.....	19. o.
5.2. A tájnévanyag eredete és térképi használata.....	21. o.
6. PRINZ TÁJNEVEINEK MEGJELENÉSE A MODERN TÁJBEOSZTÁSOKBAN ÉS TÉRKÉPEKEN.....	22. o.
6.1. A térképi ábrázolás gyakorlati problémái.....	23. o.
7. PRINZ GYULA TÁJBEOSZTÁSÁNAK TÉRKÉPI ÁBRÁZOLÁSA.....	25. o.
7.1. A háttértematika.....	25. o.
7.2. A tájrendszertan ábrázolásához tartozó tematika.....	26. o.
7.3. A melléktérkép tartalma.....	28. o.
8. HIVATKOZOTT IRODALOM.....	29. o.
9. A DOLGOZAT KÉSZÍTÉSE SORÁN VIZSGÁLT ÉS FELHASZNÁLT TÉRKÉPEK, ATLASZOK.....	32. o.
10. MELLÉKLETEK JEGYZÉKE.....	33. o.

1. BEVEZETŐ

A kis méretarányú általános földrajzi térképeken, az iskolai atlaszok térképlapjain a településnevek mellett a tájnevek alkotják a legnépesebb névrajzi csoportot. A tájnevek a térkép céljától, típusától, méretarányától függően sokfélék, különböző kiterjedésű területeket jellemeznek földrajzi, történelmi, néprajzi szempontból. A nevek lehetnek népi eredetűek, vagy a tudomány által alkotott, mesterséges elnevezések. A térképen megjelenő tájnévanyag akkor helyes, ha megőrzi a hagyományos, széles körben ismert népi neveket. A mesterségesen képzett nevek viszont akkor érik el céljukat, ha nyomon követik és tükrözik a kapcsolódó tudományterületek kutatási eredményeit.

A megjelenő térképek néha magukon viselik a mindennapi élet, az iskolai oktatás, a sajtó helytelen névhasználatának nyomait is. A hibák és következetlenségek elkerülése érdekében, a térképi névrajz szerkesztésénél fontos a korszerű, tudományos értékű források, névjegyzékek használata. A névjegyzékek összeállítása feltételezi a korábbi források megismerését és vizsgálatát, de szükség van a névjegyzékek folyamatos javítására, aktualizálására is.

1.1. A diplomamunka célja

Dolgozatomban **Prinz Gyula** (1882–1973) tájtagolásának, tájneveinek kartográfiai elemzését, valamint tematikus térképen történő ábrázolását tűztem ki célul (1., 2. és 3. melléklet). Ez a tájbeosztás az 1930-as években született, és a *Magyar föld, magyar faj* című összefoglaló munka I. kötetében, a *Magyarország tájrajzában* jelent meg 1936-ban.¹ A Prinz által bemutatott tájrajzi egységek többsége ma is jól elkülönül egymástól.

Prinz Gyula tájrajzára és nevezéktanára a későbbi források többször hivatkoznak,² az első komoly tájrajzok között említik. A természetföldrajzi és társadalmi tényezők összegzése mellett Prinz művének érdeme, hogy részletesen elemzi az általa használt tájneveket.

Prinz vidékeiről, tájairól nem jelent meg tájbeosztási tematikus térkép, bár a Magyarország tájrajzába bekerült egy, a tizenöt táj határait ábrázoló térképvázlat (4. melléklet), a tájnevek egy részét pedig - igaz, más tartalommal - a legújabb, 1997-ben publikált tájbeosztás

¹ [PRINZ 1936]

² [PL. HEVESI 2001A, JUHÁSZ 1988, KÁDÁR 1941, KÓSA-FILEP 1975]

tartalmazza, melyet Hajdú-Moharos József és Hevesi Attila dolgozott ki (*A Kárpát-Pannon térség természeti tájbeosztása*, a továbbiakban *KPTTB*).³

Térképem célja ennek a hiánynak a pótlása. A térképi ábrázolás lehetőséget teremt a Prinz féle rendszer vizuális áttekintésére, a felosztás területi arányainak elemzésére, a később kidolgozott rendszerekkel való összehasonlítására. Emellett jó alapot adhat a nevek kartográfiai szempontú vizsgálatához.

1.2. Források

A dolgozat készítése során, Prinz Gyula már említett Magyarország tájrajza című műve mellett, a forrásanyag nagy részét a XX. század során kiadott földrajzi tankönyvek, a tájnevek témájában megjelent cikkek, előadások, nyelvészeti tanulmányok alkották. Az elemzéshez áttekintettem az elmúlt évszázadban használatban levő iskolai atlaszok és a földrajzi atlaszok Kárpát-medence kivágatainak tájnévanyagát is.

A tájbeosztás térképének elkészítésekor, a tájhatárokat illetően elsősorban Prinz Gyula leírására támaszkodtam. Ahol ez nem volt elegendően részletes, ott a KPTTB-t vettem alapul.

Diplomamunkám készítése során nyújtott szakmai segítségéért és türelméért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Faragó Imrének. Szeretnék köszönetet mondani tanácsaiért külső konzulensemnek, Dr. Hevesi Attilának. Köszönöm Verebiné F. Katalinnak, a kutatásban nyújtott segítségét.

³ [HAJDÚ-MOHAROS – HEVESI 1997]

2. A FÖLDRAJZI TÁJBEOSZTÁSOK SZÜKSÉGESSÉGE. A TÁJAK TÉRKÉPI ÁBRÁZOLÁSA

Prinz Gyula szerint földrajzi áttekintés nincs a tájak területi rendszertana nélkül.⁴

A tájak hasonlóságai és különbségeik alapján alkotják a rendszerek önálló elemeit a hierarchia valamely szintjén. Akárcsak a növény- és állatrendszertan a biológiában, a földrajzi tájbeosztás megalkotása is fontos lépés a földrajztudományban, mert részletes, sokoldalú alap kutatásokat, azok eredményeinek szintézisét feltételezi. Ugyanakkor lehetővé teszi a tájékozódást, ezzel a tájak további komplex vizsgálatát, összehasonlítását és nem utolsósorban a tájak leírását.

A tájrendszerekben a tájékozódás geometriai alapját a térképen történő ábrázolás adja meg, az elemzésekben és a bemutatásban egyaránt. Sőt, kezdetben éppen a térkép irányította a felszín felosztását, jellegzetes vonalaival. Másrészt, térképi ábrázolással jutott egyszerre kifejezésre pl. a Kárpátok rendszertani egysége, melyet addig évezredek alatt sem ismertek fel a hegységet lakó népek (ahogyan az Alpok esetében sem).⁵

A térképi ábrázolás problémát állít a geográfus elé: a táj arculatát kialakító környezeti hatások, a tájfaktorok vizsgálatával felismert tájegységet ugyanis legtöbbször nem lehet élesen leválasztani környezetétől, mert folyamatosan megy át abba. A tájrendszer térképén azonban, annak célja miatt, egyértelmű elhatárolás szükséges. Ez vezet el az egyik legfontosabb kérdéshez: mely faktor hatása legyen a tájhatár megállapításának alapja? Az erre a kérdésre adott válasz koronként, tudósonként más és más. Prinz szerint: „*A geográfusnak a százféle határvonal kirajzolása után, valamennyinek szintézisével kell a tájegységek főhatárait térképre vésnie.*”⁶ Cholnokynál pl. a geomorfológia játszotta a fő szerepet, Prinz Gyula fokozottan figyelembe vette az ember természetformáló tevékenységét. A népi tájszemlélet eredetileg a felszín tagolódásából indult ki, de ugyanilyen erős volt a történeti, társadalmi, nemzetiségi változásokat megőrkítő törekvés.⁷

Az általános földrajzi térképek egy terület természeti és társadalmi alakulatait egyensúlyi ábrázolással mutatják be. A tájhatárok megállapítását a térképolvasóra bízzák, a hierarchia sincs másként jelölve a betűméreten kívül. Nem is lenne helyes a természetben éles határokat húzni. A kartográfiai földrajzi tájak ábrázolása vázlatos területábrázolással, azaz vonalas tájhatárok nélkül, a név megfelelő elhelyezésével történik. (Ez alól természetesen kivétel a

⁴ [PRINZ 1936] *Előszavunk* 10. o.

⁵ [PRINZ 1936] *A magyar tájak rendszeres szemlélete*

⁶ [PRINZ 1936] *Előszavunk* 9. o.

⁷ [KÓSA–FILEP 1975] *Néprajzi csoportok és tájak a magyar népismeretben*

tematikus tájbeosztási térkép, melynek célja éppen a tagolás rendszerének, a tájhatároknak a bemutatása.) A vázlatos területábrázolás miatt a pontos tájhatár, illetve egy-egy rész-táj hovatartozása (pl. a Mezőföld egyes rendszerekben az Alföld része, másutt nem sorolják hozzá), nem jelent problémát, a névrajzi tartalom kialakítása annál inkább.

A térképi tájnévhasználatban, a könnyebb azonosítás érdekében, fontos törekvés a névalakok egységesítése. A földrajzi névtár összeállítása, jóváhagyása a Földrajzinév-bizottság hatásköre, melynek működését rendelet szabályozza (a 19/1992. (I. 28.) Kormányrendelet 4.§-ával módosított 71/1989. (VIII. 4.) MT rendelet a magyarországi hivatalos földrajzi nevekről).⁸ A Földrajzinév-tár I. (a továbbiakban FNT I.) tartalmazza Magyarország fontosabbnak ítélt domborzati, vízrajzi és tájneveit, valamint azok használatra nem javasolt névváltozatait.⁹ A nem javasolt változatok felsorolása a mindennapos névhasználat helytelen névalakjait hivatott kiszűrni (pl. a Fertő néha térképeken is helytelenül használt alakja: Fertő-tó; a Karancs illetve Medves hibás alakja: Karancs-Medves-hegység; stb.). A névjegyzék emellett több, a földrajztudomány által alkotott név térképi használatra javasolt alakját tartalmazza (pl. a Gödöllő–Monori-dombság kartográfiai szempontból jobban használható formája: Gödöllői-dombság). Sajnálatos módon azonban a névtárból több olyan tájnév hiányzik, vagy használatukat a Földrajzinév-bizottság nem javasolja, amelyek egyébként szerepelnek a legújabb földrajzi tájbeosztási rendszerekben, sőt kartográfiai szempontból sem kifogásolhatók (pl. Öreg-Bakony).¹⁰ Van olyan tájnév is, amely kiemelt domborzati névként szerepel a névtárban, annak ellenére, hogy a természetföldrajzi tájbeosztások nem használják. (Például az FNT I.-ben és az iskolai atlaszokban is évtizedek óta szerepel a Somogyi-dombság név, annak ellenére, hogy a földrajzi beosztások a Külső- és Belső-Somogyot alapvető földrajzi különbségeik miatt nem vonják össze. Ha a méretarány és jelkulcs a két önálló táj nevének megírását nem teszi lehetővé, földrajzi szempontból talán akkor is helyesebb lenne a Dél-Dunántúl vagy a Dunántúli-dombság tájnév használata, természetesen a megfelelő területre vonatkoztatva.) A térképek tehát néhány esetben vagy nem a hivatalos földrajzi neveket alkalmazzák a tájak ábrázolására, vagy a földrajzoktatásban okozhatnak ellentmondásokat. (Gondot jelent az is, hogy a földrajzi szakirodalomban használatban vannak rosszul megalkotott, téves nevek is, ezek kijavítása azonban a földrajztudomány feladata.)

⁸ [FÖLDI 1998]

⁹ [FNT I. 1984]

¹⁰ [MNA 1989, KPTTB 1997, MA 1999]

A földrajzban az elmúlt fél évszázadban megalkotott nevek egy része hosszú, térképi használatuk nehézkes (pl. *Felső-Zagyva–Tarna közti dombság*, *Észak-alföldi hordalékkúp síkság*). Az általános tájékozódást szolgáló térképekre ezért sokszor nem, vagy nem a földrajzi irodalomban leírt formában kerülnek fel. Másrészt a térképen a nevek megírását az alkalmazott jelkulcs, a térkép egyéb tartalma és geometriája is befolyásolhatja (pl. *Körös-Maros köze* vagy *Maros-Körös köze* a megírás irányától függően).

Összességében elmondható, hogy a térképek tájnévi tartalma és névalakjai sajátos rendszerré, egyfajta „*kartográfiai tájbeosztássá*” fejlődtek a magyar térképészet modern korszakában. A térképi névhasználat nem minden esetben követi a tudományos földrajzi tájtagolások logikáját és elemeit. A kiadott térképeknek ugyanis az általános tájékoztató funkciójuk mellett fontos hagyományőrző szerepük is van, így keveredhetnek a népiesebb névváltozatok és a műnevek, az utóbbiak sokszor egyszerűsített formában. A térképi tájnévbrázolás, a nevek felvétele, illetve elhagyása szelektív. Ugyan elsősorban a térképszerkesztő szemléletén múlik, de fontos szerep jut a már kialakult térképi hagyományoknak, megszokásoknak is. Ez főként a XIX. század végén, a XX. század első felében kiadott atlaszokban figyelhető meg, ahol nagyobb (és széles körben is ismert) tájak nevei esetleg nem szerepelnek, de pl. a Telecska, az Érmellék kisebb méretarányban is megtalálható. A különböző szemléletmódok és a névhasználatot befolyásoló külső hatások miatt azonban a tájnévhasználat a napjainkban kiadott térképeken is sokszor következtelen.

3. A TÁJTUDAT KIALAKULÁSA, A TÁJRENDSZEREK FEJLŐDÉSE

3.1. Az első tájrendszerek kidolgozása a XIX. század végén

A tudományos tájbeosztások létrejöttét hosszú fejlődési folyamat előzte meg. A földrajzi ismeretek, sok más tudományhoz hasonlóan, a reneszánszban váltak szélesebb réteg által elérhetővé, ezt a területhű térképek megjelenése is segítette. Az első magyar földleírások a XVIII. században születtek német és francia mintákra. Ezekben a statisztikai jellegű, a közigazgatási egységeket számbavevő és bemutató leírásokban még nem figyelhető meg összefogó térszemlélet.¹¹ Az „államisme-földrajz” összegző monográfiáiban az olvasó számára nehézséget jelentett, hogy azok leginkább felsorolásszerű adathalmazok voltak. A legjelentősebb – és egyben utolsó – ilyen mű **Fényes Elek** (1807–1876) hatkötetes műve, az

¹¹ [PRINZ 1936] *A magyar föld tudományos megismerése*

1836-40-ben kiadott *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben*.¹²

A XIX. század végén a földrajzi leírások iránti igény megnőtt. Ennek egyik oka a kiegyezés utáni honismereti „láz” volt, ami a millenniumra rengeteg földrajzi, néprajzi monográfiát szült. Az infrastruktúra, a közbiztonság javulásával az emberek többet utaztak, különböző arculatú területeket ismertek meg nemcsak külföldön, hanem az országon belül is. Egyre nagyobb számban jelentek meg az ismeretterjesztést, a Kárpát-medence megismertetését célzó földrajzi munkák, fontos lépcsőfokaként a földrajztudomány hazai fejlődésének. A XIX. század végén a statisztikai adatok már főként a lexikonokba kerültek be, a földrajzban a Ritter-féle összehasonlító szemlélet honosodott meg, hazánkban **Hunfalvy János** (1820–1888) volt ennek a képviselője.

A földrajz és társtudományai azonban még nem voltak a rendszeres tájbeosztások létrejöttéhez szükséges fejlettségi szinten. Hunfalvy 1859-ben, akadémiai székfoglalójában veti fel a hiányosságot: „*A régebbi és újabb időkben nálunk megjelent munkák rendszeren csak politikai és statisztikai oldalról írják le hazánkat, természeti viszonyait csaknem teljesen elmellőzik. Sőt országunk természeti viszonyainak megismertetésére a szükséges előmunkálatok is hibáznak még nagy részben.*”¹³

A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása (1863–65) és az *Egyetemes földrajz* (1884–86), Hunfalvy máig legismertebb művei, éppen ezért korukban hézagpótló munkák voltak. Mindkettő teljes egészében leíró jellegű, de az alapforrások szűkös volta nem tette lehetővé az igazi földrajzi összegzést, bár a szintézisre való törekvés jelei felismerhetők. Az ország felosztása már nem közigazgatási alapon történt, hanem a felszíni viszonyoknak megfelelően, első lépésként a természetföldrajzi tájbeosztás felé.¹⁴ *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírásában* Hunfalvy ismerteti a Kárpát-medence hármas tagolását, a medencéket Pozsonyi-, Pesti- és Erdélyi-medencének nevezi. A medencéket elválasztó hegységeket és a Kárpátok részeit csoportosítva mutatja be. A dunántúli szigethegységeket, a „Balatonmelléki dombvidéket” és a Bakony hegláncolatát az Alpokhoz sorolja, de megemlíti a Kárpátokhoz tartozás lehetőségét is. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg: „...általában osztályozásaink többé kevésbé önkényesek, erőltetettek. Mindamellet az áttekinthetés szükségessé teszi a csoportosításokat, s ha ezek nagyjából a természeti viszonyoknak megfelelnek, helyeseknek tarthatjuk, annélkül, hogy nekik felette nagy jelentőséget kellene

¹² [PRINZ 1936] *A magyar föld tudományos megismerése*

¹³ [Szabó 1980.] 39-40. o.

¹⁴ [Szabó 1980.] 113-114. o.

tulajdonítanunk.”¹⁵ A tájak bemutatása néhány esetben a mai leírásoknál is részletesebb és alaposabb.¹⁶

3.2. Tájfelosztások a XX. század első felében

A XX. századra a tájkutatás a földrajztudományban, a néprajzban és a szociológiában is egyre fontosabbá vált. Teleki Pál *A földrajzi gondolat történetében* ezzel kapcsolatban a pszichológus, Hellpach geopszichikai tanulmányára is hivatkozik, amely a tájnak a benne élő közösség történelmére, kultúrájára gyakorolt hatását vizsgálja. Sőt, a honvágyat is a táj típus utáni vágygal kapcsolja össze.¹⁷ Természetes, hogy ez a fajta megközelítés a nép által felismert és egységes tájkarakter alapján elnevezett vidéket a tudományos kutatás tárgyává tette a XX. század elején. „*Milyen fontos volna magyarban is a vármegyék monográfiái helyett a Mezőségnek, a Nyírségnek és Barcaságnak, a Csallóköznek és a Hanságnak a leírása!*”¹⁸ Teleki szerint a tájak leírásának és összehasonlításának kulcsa a táj tipikus karakterének megkeresése, kidomborítása. Ez a karakter akár klimatikus, akár orográfiai, akár történelmi, ha a tájképre hatással van, földrajzi tényezővé válik.¹⁹

Ebben az időszakban egyre erőteljesebbé vált a mesterséges tájnévadás, mert a népi tájnevek nem fedik le a teljes országterületet, a népi tájhatárok sokszor egymást átszelő vonalak, amelltt a tudományos osztályozás szempontjai is új neveket igényelnek.²⁰

Az első földrajzi tájbeosztásokat erősen befolyásolta az inkább térképi, mint földrajzi szemlélet. A felszín fejlődéstörténetének megismerése előtt a felszín tájakra bontása, ahol politikai, népi tájfelosztás nem volt, ott a térképen található feltűnő vonalak (főként folyók) segítségével történt, természetföldrajzi szempontból általában helytelenül. A földtan gyors fejlődésével a fejlődéstörténet lett a kutatás alapja a földrajzban. Kétféle módszer érvényesült. A Richthofen-féle vizsgálati eljárás a földkéregből indult ki, annak folyamataiból magyarázta a táj durva szerkezetének kialakulását, amit azután a külső erők (szél, víz) "finomító" munkája követ. Ezt az elvet hazánkban **Lóczy Lajos** (1849–1920) képviselte. A másik módszer az amerikai Davistól származik, aki szerint a földkéreg folyamatai és a külső erők munkája időben szorosan összekapcsolódik, szinte egy időben zajlik, és a felszín képe nem is mindig

¹⁵ [HUNFALVY 1863-64] II. kötet, 405. o.

¹⁶ [HEVESI 2001B]

¹⁷ [TELEKI 1917] XXV. fejezet 119.o.

¹⁸ [TELEKI 1917] XXIX. fejezet 139.o.

¹⁹ [TELEKI 1917] XXIX. fejezet 139.o.

²⁰ [JUHÁSZ 1988] *A tájnevek típusai*

egyenes következménye a szerkezetnek. A vizsgálat fő tárgya tehát maga a felszín.²¹ Ezt a módszert nálunk először **Cholnoky Jenő** (1870–1950) alkalmazta, erre épül természetföldrajzi tájfelosztása, melyet az 1920-as években dolgozott ki. Felosztásához több mesterséges tájnevet is alkot. Cholnoky tájtagolására és tájneveire épül például az 1942-ben megjelent, a népiskolák IV. osztálya számára készült térképfüzet, mely az „Édes hazánk, Magyarország” címet viseli. A fejlődéstörténet szerint a történelmi Magyarország területét 9 nagytájra bontja, ezek: *Alföld, Dunántúl, Erdélyi-medence, Kelet-magyarországi-szigethegység, Északnyugati-Felvidék, Északkeleti-Felvidék, Keleti-Kárpátok, Dél-erdélyi-felvidék* és a *Dinári-Alpok vidéke*. Ezeken belül résztájakat különít el.²² A tájnevekre jellemző a földrajzilag minél kifejezőbb, körülíró nevek használata, melyek azonban a köznapi szóhasználatba nehezen, vagy nem tudtak bekerülni (pl. Északnyugati-felvidék, Keletmagyarországi-szigethegység).

A 30-as, 40-es években előtérbe került a régi magyar névalakok felelevenítése. Az 1930-as években Prinz Gyula, Cholnoky Jenő, Teleki Pál és Bartucz Lajos megírták a Kárpát-medence mindeddig legátfogóbb elemző földrajzát, amely *Magyar föld, magyar faj* címmel jelent meg. Első kötete, *Magyarország tájrajza* nagyrészt **Prinz Gyula** (1882–1973) munkája. Prinz új alapra helyezi a beosztást, szakít elődeinek „parcellázó munkájával”. A Kárpát-medencén belül 4 országrészt, 15 tájat és közel 100 vidéket határoz meg. Tájrajza követi a Teleki által 1917-ben megfogalmazott (az fejezet elején idézett) elveket. Prinz rendszerének elemei – sok esetben a népi térszemléleten alapuló, – természetes tájrajzi egységek egyéni természetföldrajzi, településföldrajzi, gazdasági és kultúrtörténeti jelleggel, saját arculattal bírnak. Az első olyan tájtagolás, ami a tájak névalakjaival is komolyan foglalkozik.²³

Ugyancsak a tájneveket gyűjti össze és elemzi Kádár László 1941-ben megjelent műve, melynek címe *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. A könyv mellékletként egy térképet is közöl a történelmi Magyarország népi tájneveiről (5. melléklet). Kádár figyelme (Teleki Páléhoz hasonlóan) a nép által felismert és elnevezett tájak felé fordul, Prinz Gyulával ellentétben, aki szerint a tájak felismerése – bár népi szemléleten is alapul – tudományos feladat.²⁴

3.3. A II. világháború után bekövetkezett szemléletváltások

²¹ [PRINZ 1936] *A magyar föld tudományos megismerése*

²² [CHOLNOKY1929] *I. fejezet: Nagy-Magyarország általános leírása*

²³ [FARAGÓ 2001]

²⁴ [HAJDÚ 2001]

A II. világháború és az azt követő évek alapjaiban változtatták meg a magyar tájszemléletet, a földrajzoktatás és a térképészet területén is. 1947-ben jelent meg **Bulla Béla** és **Mendöl Tibor** tollából *A Kárpát-medence földrajza*, az újjáélesztett földrajzoktatás igényeit kiszolgálva. A tankönyv részletesen bemutatja a Kárpát-medence természeti, gazdasági és település-földrajzát. 6 nagytájra bontja a történelmi Magyarország területét, amelyek a következők: 1. *Alföld*, 2. *Kisalföld*, 3. *Dunántúl a Dráva–Száva közével és a Tengermellék*, 4. *Északnyugati-Felvidék*, 5. *Északkeleti-Felvidék*, 6. *Erdély*. A mű tehát túllép a trianoni határokon, ezt a szerzőpáros az előszóban megindokolja, elutasítva az irredentizmus vádját: egyrészt a Kárpát-medence természetföldrajzi egység, származásának, éghajlatának, vízrajzának megértéséhez az egész ismerete szükséges. Másrészt saját népünk tájépitő munkáját számon tartani kötelességünk, bárhol bukkanjunk is rá a Földön.²⁵ A műben leírt tájtagolást mutatja be a Kocsis Károly által szerkesztett térkép, amely a Bulla–Mendöl könyv 1999-es kiadásában jelent meg (6. melléklet).

Az 1948-as baloldali hatalomátvétel után a Bulla–Mendöl könyv kikerült az oktatásból. A földrajztanítás ezután a 90-es évekig a trianoni határokon belül maradt, az atlaszokból is eltűntek a teljes Kárpát-medencét ábrázoló kivágatok. Ennek a korszaknak a térképein az államközpontúság elve érvényesül, azaz a magyar névalakok száma Magyarország politikai határain kívül lecsökken, noha a magyar névterület jóval túlterjed azon. (Az államközpontúság elve korábban az I. világháborút megelőző időszakban jelentkezett erősen a térképeken, természetesen akkor más államhatárok voltak érvényben.)²⁶

Az 1960-as **Pécsi Márton–Sárfalvi Béla** *Magyarország földrajzában* átdolgozott beosztást találunk, ami szigorúan már csak a trianoni határokon belüli területre érvényes. Négy nagytája: az *Alföld*, a *Kisalföld és peremvidéke*, a *Dunántúl* és az *Északi-középhegység*. Szemlélete a tájhatárokat illetően Bulla beosztását követi (tulajdonképpen az abban foglalt tájak neveit igazítja az új államhatárokhoz, pl. a földrajzilag a Felvidék déli részét alkotó hegység itt már Északi-középhegység néven szerepel).²⁷

Az 1962-ben megjelent *Magyarország természeti földrajzában* **Bulla Béla** új tájbeosztást ad közre (7. melléklet). Ez a tagolás nagytáji szinten is megváltoztatja a határokat, a Dunántúlt három részre bontja, ezek: az *Alpokalja*, a *Dunántúli-dombság* valamint a *Dunántúli-középhegység*. Ezekén felül változatlanul nagytáj marad az *Alföld* (de kibővül a

²⁵ [BULLA–MENDÖL 1947]

²⁶ [FARAGÓ 2001]

²⁷ [PÉCSI–SÁRFALVI 1960]

Mezőföld területével, amely Bulla 1947-es és Pécsi 1960-as tagolásában is a Dunántúlhoz lett sorolva), a *Kisalföld* és az *Északi-középhegység*. Így a korábbi rendszerhez hasonlóan ismét hat nagytájat határoz meg, de ezúttal már a megfogyatkozott országterületen belül. Ez a tájbeosztási rendszer lényegében változatlan maradt a 90-es évekig, elterjedt a közoktatásban. Ez lett az alapja az 1967-ben, majd 1989-ben megjelent *Magyarország nemzeti atlaszában*²⁸ bemutatott tájbeosztási térképnek (8. és 9. melléklet), és szerepel az 1999-ben megjelent *Magyarország atlaszában*²⁹ is.

3.4. A modern tájbeosztások

Az 1989-es Nemzeti Atlasz (MNA 1989) közli természetföldrajzi tájaink korábbi alapokon szerkesztett legújabb beosztását. Ugyanezt a tagolást követi az 1990-es Marosi-Somogyi: *Magyarország kistájainak katasztere*.³⁰ Mindkét mű az MTA 1950-es évektől folyó táj kutatásának eredményeit foglalja össze. A beosztás a politikai határokhoz igazodva 6 nagytájat (Alföld, Kisalföld, Nyugat-Magyarországi-peremvidék, Dunántúli-dombság, Dunántúli-középhegység, Észak-Magyarországi-középhegység), 33 középtájat és több mint 200 kistájat különít el.³¹ A Kartográfiai Vállalat, majd Cartographia Kft. térképein, atlaszaiban a tájnevek írásánál az MNA '89 beosztását használja.

A 90-es években megváltozott szemlélet lehetővé tette a régen használt tájnevek újbóli felkutatását, és megújuló szemléletű, politikai határoktól eltekintő, ismét a Kárpát-medence egészét felölelő rendszer kidolgozását. A *Hajdú-Moharos József* és *Hevesi Attila* által kidolgozott rendszert, *A Kárpát-Pannon térség természeti tájbeosztását* (KPTTB) először a Pannon Enciklopédiában publikálták 1997-ben, névanyaga azóta egyre több térképen jelenik meg.³² A beosztás a Kárpát-térséget 21 nagytájra bontja. (10. melléklet) A tájhatárok tekintetében a mai magyarországi terület tagolása az MNA '89 felosztásához hasonló, bár néhány helyen eltér (pl. a Tapolcai-medencét a KPTTB a Bakonyerdőhöz, azaz a Dunántúli-középhegységhez sorolja, az MNA '89 viszont a Dunántúli-dombsághoz). A két beosztás közötti legfontosabb eltérés a névhasználatban mutatkozik. A KPTTB-ben a tájnevek sok esetben visszanyúlnak a Prinz által használt, népi eredetű elnevezésekhez (pl. Mátraerdő).³³ A Magyarországon kívüli területek névanyagával az akadémiai beosztás nem foglalkozik. A

²⁸ [MNA 1967; MNA 1989]

²⁹ [MA 1999]

³⁰ [MKK 1990]

³¹ [MNA 1989]

³² [HAJDÚ-MOHAROS – HEVESI 1997]

³³ [HAJDÚ-MOHAROS – HEVESI 1997]

KPTTB kísérletet tesz a szomszédos országok tájtagolási rendszereinek, és a névalakoknak az összehangolására, az egyes tájak magyartól eltérő nyelvű névalakjait is megadja. Azon nevek esetében, amelyek magyarországi tájat jelölnek, de a határokon túl tekintve földrajzilag kifogásolhatók, a Kárpát-térség tájnévrendszerébe jobban illeszthető névváltozatot használ (pl. magyarországi területén a *Körös-vidék* helyett a *Körösök síksága* kifejezést alkalmazza, hiszen a Körösök teljes vidéke túlnyúlik a mai országhatárokon, emellett a magyarországi terület sík, de a teljes vidéken dombságok és hegységek is vannak).³⁴ A Kárpát-Pannon térség tájbeosztásának névanyaga a 90-es évek elején kezdett megjelenni az újonnan kiadott térképeken. A tájtagolási rendszer átdolgozott változatát Hevesi Attila 2001-ben publikálta.³⁵ A módosítások főként a nagytájak határait érintik, de kis mértékben a névanyagot is. A KPTTB és ezzel szemben a MNA tájbeosztási térképe (illetve az azon alapuló, térképi használatra készült FNT I.) névanyagának használata a földrajzosok és a térképészek körében is vita tárgya.

³⁴ [HAJDÚ-MOHAROS – HEVESI 1997] 275. o.

³⁵ [HEVESI 2001B]

4. PRINZ GYULA FÖLDRAJZI TÁJRENDSZERE

4.1. Az alapelvek

Prinz Gyula tájrajza Magyarországról a 30-as években jelent meg a Magyar föld, magyar faj I. kötetében. Ebben a műben a morfológiai és szerkezeti egységek: hegységek, dombságok, völgyek, medencék, síkságok számbavétele után megkísérli azokat táj földrajzi szempontból is rendszerezni. Célja a tájleírás és a tájékozódás megkönnyítése. Prinz szerint a földrajztudománynak kell vezetnie a népi tájszemléletet, szakszerű rendszertan felállításával.³⁶ A beosztást nem szabad a térképi vonalakra és a közfelfogásban uralkodó felosztásra alapozni származástani vizsgálat nélkül, mert az előbbi erősen hatott az utóbbira is, kevés a közvetlen népi tájszemléletből eredő egység. A valódi népi szemlélet szűkterű, csak a közvetlen környezetet figyeli, nagyobb egységek felismeréséhez csak nagyon erős tájjelleg vezetett.³⁷

A tájrajzi egységek bemutatásához új fogalmakat vezet be: **országgrész (föld), táj, vidék**. A fogalomalkotás fontosságát is hangsúlyozza.³⁸ Ezeket földrajzi köznévként is használja a nevekben a tájegység szintjének megfelelően (pl. Pannonföld, Muratáj, Nógrádvidék). (Az újabb irodalomban Székely András foglalkozik részletesen a megfelelő tartalmat kifejező földrajzi köznevek tudatos használatával. Prinzhez hasonlóan ő is új kifejezéseket alkot, pl. medenceség, hegységcsoport.)³⁹

Prinz Gyula tájrajza háromszintű hierarchiára épül, a történelmi Magyar- és Horvátországot négy országgrészre, tizenöt tájra, illetve, legkisebb rendszertani kategóriaként vidékekre bontja. (Az egységek térképi ábrázolását ld. az 1. mellékleten.) Mindezek előtt az ország törzsterületétől elválasztja a hajdani gyepeülvét, Külső-Magyarországot. Ez földrajzilag a Prinz-féle származáselmélet Tisia-tömbjének hegykerete.⁴⁰ A továbbiakban már csak a tényleges országterülettel, Belső-Magyarországgal foglalkozik.

A rendszertan kialakításakor alapelv nála, hogy különböző rendű egységekkel – bár nem mindig éles határokkal – teljesen lefedje az ország területét. A hierarchiaszintek azonban csak lazán kapcsolódnak egymáshoz. Az országrészeket nem a tájakból építi fel, a tájakat pedig nem a vidékekből, hanem a különböző mérettartományokban egymástól függetlenül keres

³⁶ [PRINZ 1936] *A magyar tájak rendszeres szemlélete*, 268. o.

³⁷ [PRINZ 1936] *A magyar tájak rendszeres szemlélete*, 275. o.

³⁸ [PRINZ 1936] *A magyar tájak rendszeres szemlélete*, 268. o.

³⁹ [SZÉKELY 1977] *Nevezéktani kérdések*

⁴⁰ [PRINZ 1936] *A magyar tájak rendszeres szemlélete*, 275. o.

jellegzetes egységeket. Ebből következően a különböző szintű határok átléphetnek egymáson.⁴¹

A szintek függetlensége a nevekben is jól tükröződik, azokat nem kisebb, vagy nagyobb egységből vezeti le, inkább az egy szinten álló egységek neveit hangolja össze. A névhiányok pótlására alkotott műnevekben alkalmazza a népi eredetű nevek földrajzi utótagjait, pl. -elve, -havas, -erdő, -mező, -róna stb. (A Prinz által használt neveket a 3. melléklet tartalmazza.)

Prinz névhasználatával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy több esetben a krónikákra, többek között Anonymus Gesta Hungarorumára (XIII. sz.) támaszkodik. Anonymus Gestája történeti-földrajzi szempontból fontos forrás, ezt bizonyítja, hogy tájneveinek vélt vonatkozási helyéről már a XVIII. században is készült térkép: Hell Miksa 1771-72-es Anonymus térképéhez szöveges magyarázatokat is készített.⁴² Újabb kutatási eredményeken alapul Györffy György Anonymus-térképe, amely a Gesta Hungarorum hasonmás kiadásában jelent meg 1977-ben (11. melléklet).⁴³

4.2. Az országrészek

„Az ország részeit a különböző magasságú emeletek és az őket körülhatároló oldalak, vagyis törésvonalak határozzák meg.”⁴⁴ A négy országrész Prinznél a következő: *Alföld, Felföld, Erdély* és *Pannonföld*. Alföldként, Felföldként és Erdélyként természetesen a középkor óta köztudatban lévő országrészeket nevezi meg, megadja ezek természetföldrajzi (szerkezeti) határait. Könyvében foglalkozik Alföld, Felföld nevek vonatkozási területének változásaival is a magyar szóhasználatban. A köztük levő „maradékterület” Pannonföldnek nevezi el, mint a hajdani Pannon-tenger nyugati medencéjét.

Az országrészek közül a modern beosztásokban csak az Alföld jelenik meg nagytájként (a KPTTB-ben Nagyalföld néven, a Nagy- előtagot Prinz feleslegesnek tartja),⁴⁵ a Felföld és Erdély ma már történeti-földrajzi név, a Pannonföld pedig a földtanban szerepel Pannonmedence néven.

⁴¹ [PRINZ 1936] *A vidékek*, 313–314. o.

⁴² [TÓTH 2001]

⁴³ [ANONYMUS]

⁴⁴ [PRINZ 1936] *A magyar tájak rendszeres szemlélete*, 280. o.

⁴⁵ [PRINZ 1936] *Alacsony-Magyarország alakja*, 235. o.

4.3. A tájak

Az országrészek alatti szinten a tájak kategóriája foglal helyet. A 15 földrajzi táj:

Győri-medence, Muratáj, Dél-Dunántúl, Zágrábi-medence a Pannonföldön;

Mátraerdő (Dél-Felföld), Magas-Felföld (Szlovákerdő) a Felföldön;

Biharerdő, Erdélyi-medence, Székelyerdő, Erdélyhavas, Havaserdő Erdélyben;

Felső-Tisza-táj, Közép-Duna-táj, Nagyróna, Aldunatáj az Alföldön.⁴⁶

A tájak kijelölésekor és megnevezésekor természetföldrajzi jellemzőket vesz figyelembe. Jelzi, hogy a nép egyetlen tájat sem nevezett meg, ezért ilyen alapokat az elnevezéseknél nem is keres. A közigazgatásban a tartomány felelne meg hasonló egységnek, de az országban erre nézve sem volt szilárd beosztás a történelem folyamán. Prinz két kritériumot tart szem előtt: „...táj néven olyan területegységet értünk, melynek külön jellemző, még pedig szomszédságától lényegesen eltérő tulajdonságai vannak, de azonkívül az előbbiekkal egyenrangú követelményként, ötől tízezer négyzetkilométer terjedelme is.”⁴⁷ Átfogó földrajzi szemléletét mutatja, hogy a táj nemcsak morfológiai egység, hanem önálló életterület is, „saját életet táplál”.⁴⁸ A korábbi felosztásokkal ellentétben, ebben a mérettartományban már kerül a folyókkal történő elhatárolást, mert míg kisebb területet tekintve egy vízfolyás fizikailag is elválasztó vonal lehet, addig nagyobb egységnél már inkább összetartó erejű tájjelem.

A Prinz-féle tájak között egyaránt vannak régi gyökerű, erős jellegű és nehezebben felismerhető egységek. Névhasználatban az előbbieknél sokszor már létező, népi eredetű neveket keres és terjeszt ki természetföldrajzilag is megfogható területre. Például a néprajzi Székelyföldet helyileg kissé eltolva *Székelyerdő*ként veszi fel a rendszertanba. A tájak egy részénél előbb keres határokat (sokszor a szomszédos táj elterjedése a meghatározó), és csak azután választ nevet a táj arculatát leginkább alakító földrajzi tényező alapján. A magyar névvel nem rendelkező tájaknak megfelelő magyar nevet ad, így például a németül Steirisches Hügellandnak említett terület (Gráci-medence helyett) *Muratáj* lesz, a Schwäbische Türkei pedig *Dél-Dunántúl*. Ha egy tájegységre vonatkoztatható népi eredetű név, azt előnyben részesíti a tudományosabb névvel szemben, pl. a Cholnoky-féle Délfelföld helyett inkább a *Mátraerdő* használatát javasolja. (A Mátraerdő és a Havaserdő név Anonymus Gestájában is szerepel.)⁴⁹ Az Alföldön csak a felszín képe és a kiterjedés követelménye (5-10 ezer km²)

⁴⁶ [PRINZ 1936] *A magyar tájak képe*, 295. o.

⁴⁷ [PRINZ 1936] *A magyar tájak képe*, 293. o.

⁴⁸ [PRINZ 1936] *A magyar tájak képe*, 313. o.

⁴⁹ [ANONYMUS] 106. ill. 87. o.

alapján tud tájakat elkülöníteni, és teljesen mesterséges neveket ad, pl. *Felső-Tisza-táj*, valamint Petőfire is hivatkozva *Nagyrona*.

A tájak elnevezésénél vannak a későbbi rendszerekkel ellentmondásos megoldások, például a Győri-medence már Bullánál és a későbbi beosztásokban is a Kisalföld nagytáj egy részét adja, Prinznél viszont a *Győri-medence* a nagyobb tájegység neve (ez a KPTTB-ben is így van), és bár meghatározásánál közli, hogy annak főterülete a Kisalföld, magát a Kisalföld nevet tájbeosztás egyik szintjén sem szerepelteti. Mai szemmel nézve szintén zavaró lehet, hogy az Északi-középhegység *Mátraerdő* névvel külön táj, a mai Dunántúli-középhegység területe viszont nem alkot önálló tájrajzi egységet, hanem a Dél-Dunántúlhoz csatolja. Probléma jelentkezik a történelmi Magyarország határain túlnyúló tájaknál, ezek meghatározása ugyanis nem kellőképpen pontos Prinznél, külső határuknak valószínűleg Külső-Magyarországot tekinti, de annak elhatárolása sem egyértelmű Prinz leírásában.

A tájak nevei közül a *Győri-medence*, a *Mátraerdő*, a *Biharerdő* és a *Magas-Felföld* név használatát a KPTTB is átvette, a Győri-medence és a Biharerdő nagytájat, a Mátraerdő és a Magas-Felföld középtájat jelöl. A többi, Prinz által alkotott, vagy a régiségből felidézett név a későbbi tájrajzokban nem jelenik meg.

4.4. A vidékek

A vidékek a beosztásban a legkisebb egységek, Prinz szerint Magyarországon a megye és a vidék fogalom tartalma szinte azonos.⁵⁰ A vidék a természetföldrajzi terület és a benne élő közösség kapcsolatát fejezi ki. Az élesebb határú, könnyebben felismerhető vidékek a hegységek zárt völgyeiben, medencéiben – Prinz szavával „életkamráiban” – alakultak ki, ahol a társadalomra a természeti tényezők erősen hatottak, „bepréselik magukat népük tudatába”.⁵¹ A kevésbé tagolt területeken (főként az Alföldön) a távolság teremt széles határsávot a vidékek között. A tájnévadás több úton ment végbe, valahol a jól lokalizálható egységet (és népét) közvetlenül a földrajzi jelleg alapján nevezték el (pl. Vértesalja, Gyergyó) – ezek Juhász Dezső szerint elsődleges tájnevek.⁵² Szép számmal vannak azonban olyan vidékek, amelyek nevüket a területükön kialakított vármegyéről, illetve annak székhelyéről kapták (pl. Pestvidék, Alsó-Zaránd, Jászság) – azaz másodlagos tájnevek.⁵³ A vármegyék ilyen kialakítása is tükrözi az egyes vidékek földrajzi elkülönülését.

⁵⁰ [PRINZ 1936] *A vidékek*, 316. o.

⁵¹ [PRINZ 1936] *A vidékek*, 315. o.

⁵² [JUHÁSZ 1988] *A tájnevek típusai*, 24. o.

⁵³ [JUHÁSZ 1988] *A tájnevek típusai*, 24. o.

Prinz tájrajzában a Felvidék és Erdély hegyvidéki területein általában megfigyelhető, hogy a völgy, vagy medence központi települése köré „rendeződik” a vidék, a határokat a hegygerincek élesen kirajzolják. Prinz ezeket felvidékeknek nevezi. A határok a vármegyehatárokkal sokszor teljesen egybeesnek (ezt a névválasztás is mutatja), ahol eltérés van, ott is többnyire járáshatár fut a vidék szélén. Ilyen vidékekkel leginkább a Magas-Felföld, a Mátraerdő, a Havaserdő és a Székelyerdő területén találkozhatunk, pl. *Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Gömör, Torna, Uzsokvidék, Vereckevidék, Csík, Gyergyó*, stb. A hegységek tehát elsősorban vidékhatárok, kevés olyan vidék van, melyben az élet és gazdaság színterét maga a hegység, dombság adja, nem pedig a völgyek, medencék. Prinz szerint, az egyetlen igazi, élő hegyvidék a történelmi Magyarországon az *Érc-hegység*, Erdélyben. Ezenkívül, jellegzetes felszíni képe miatt önálló vidék a *Bolhád* is, az Ipoly, Rima, Zagyva és Tarna közti hát. Nevét, amely az egyetlen palóc eredetű tájnevünk, Prinz az egész Mátrahátra is kiterjeszti. (A Bolhád név Anonymus a Gestájában is szerepel, ott nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a Medves-vidékre, a Karancsra, vagy a Cserhátra vonatkozik.)⁵⁴ Az Erdélyi-medence vidékei hosszan elnyúló völgyvidékek. Két oldalról széles háta határolják őket, hosszanti irányban azonban nyitottak, a velük szomszédos vidékekbe folyamatosan mennek át. Nevüket központi völgyük folyójáról kapták: *Szamosmező, Marosmező, Szebenvidék, Homoródvidék, Küküllővidék*.

A Pannonföldön és az Alföldön a vidékek határa nem hegygerinceken halad, mert azok az Alföldön teljesen hiányoznak, és a Pannonföldön sem markáns határfalak, inkább széles dombhátak. Így ezeken a területeken a vidékek meghatározása a tájakhoz hasonlóan sokkal mesterségesebb. A vizes területeken a Prinz által vidékként definiált egységnél sokkal kisebb méretű részek is rendelkeznek tájnévvel, néha erős jelleggel is (ezek a *kisvidékek*).⁵⁵ A rendszertanban ezeket Prinz egy vidékké fogja össze, így lesz például a Fenyér, Fertőszög, Szigetköz, Rábcaköz és Pusztahát együttesen *Mosonvidék*; a Mezőföld, Sárköz, Sióköz pedig *Sármező*. Ez utóbbi nevet Prinz a terület faluneveiben gyakori *mező* és *sár* szóból egyszerűen összerakja, mert ezek szerinte jól megadják a vidék földrajzi jellegét (fátlanság, ártér).⁵⁶ Az előbbiekhöz hasonlóan Külső-Somogy, a Kapos-völgy, a Zselic, a Hegyhát, a Völgység területét *Kaposvidék* néven foglalja egységbe. *Belső-Somogy* viszont kiterjedése miatt már önálló vidékként szerepel. A Pannonföld vidékei között néhány földrajzilag jól lehatárolható egység esetén Prinz a krónikákban említett neveket eleveníti fel. Ilyen vidéknevek a

⁵⁴ [ANONYMUS] 107. o.

⁵⁵ [PRINZ 1936] *A vidékek*, 330. o.

⁵⁶ [PRINZ 1936] *A vidékek*, 332. o.

Törzsökerdő és *Pejtmezeje*. Pontos területi tartalmuk ma már nehezen határozható meg. (A *Törzsökerdő* és a *Pejtmezeje* nevek *Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótárában* nincsenek benne.⁵⁷ Anonymus Gestájában a *Törzsökerdő* a Prinz szerint meghatározott területre esik, tehát a Zsitva és Garam közti hegyes-dombos vidék.⁵⁸ A *Pét* (*Pejt*) mezeje azonban Prinz vidékétől eltérően nem a Duna és a Bakonyerdő közti, hanem a mai Várpalotától (*Pét*) délre fekvő jelöl.)⁵⁹

Az Alföldön csak a peremi (hegylábi) területeken vannak jellegzetesebb vidékek, ezek sem rendelkeznek éles határvonallal az Alföld felé. Ilyen pl. *Pestvidék*, „*határát csak a gödöllői dombhátak és a Csepelsziget végei között húzott mesterséges vonallal szabhatjuk meg*”⁶⁰; a *Bükkalja*; keleten a *Temesvidék*. A *Mátraalja* déli határa Prinz szerint a Hatvan–Füzesabony vasútvonal mentén húzható meg, mert a vasút a sík terület szélére épült. Az északi részen a környező hegyek a Tiszával és mellékfolyóival zárnak közre vidékeket: *Bodrogvidék*, *Laborcmező*, *Beregmező*, *Szatmármező*. Az *Érmellék* vidékét a térképeken jelölt területtől eltérően a Bihari-Hegyköz területére is átviszi. A belső területeken a természeti határok hiánya miatt közigazgatási egységek váltak több vidék területi alapjává és névadójává. Így tájfeldrajzi vidéket jelöl a *Jászság*, a *Kiskunság*, a *Nagykunság*, a *Hajdúság* a középkori joghatósági területek kiszélesítésével, valamint a régi vármegyék közül *Bács*, *Solt*. A Körösöktől az Aldunáig sem természeti, sem közigazgatási hatásra nem alakultak ki vidékek, itt Prinz mesterségesen, vízfolyásokkal határol el négy egységet, ezek: *Marosmező*, *Biharmező*, *Pancsovavidék* és *Bégaköz*. A Zágrábi-medencében viszont ismét erősebb határu vidékeket találunk: *Orljavina*, *Pokupje*, *Moslavina* (Monoszlóvidék), *Glina* és *Zágrávidék*.

5. PRINZ RENDSZERE ÉS A MAI TÁJTAGOLÁSOK

5.1. A területi felosztás alapelvei a tájtagolásokban

A mai tájtagolásokkal való összehasonlításban több nehézség adódik. Az egyik a már említett **alapelv** Prinznél, amely az „élő” tájakat, vidékeket keresi. (A táj kutatás Mezősi Gábor szerint a földrajztudomány kettéválásával vált szét, az egyik megközelítés a természetföldrajzi tényezők hatására kialakult tájat vizsgálja, a másik pedig az ember környezetalkító munkáját

⁵⁷ [FNESZ 1978]

⁵⁸ [ANONYMUS] 109. o.

⁵⁹ [ANONYMUS] 122. o.

⁶⁰ [PRINZ 1936] *A vidékek*, 335. o.

is számba veszi, azaz a *kultúrtájat* kutatja.⁶¹ Prinz tájleírása ez utóbbi szemléletet követi.) A modern tájbeosztások a természetföldrajzi kutatás érdekében a jellemző morfológiai, éghajlati, stb. tulajdonságú alapegységekből, a kistájakból építik fel a nagyobb egységeket. Így azok szükségszerűen az ember nélküli felszínt osztják részekre. A modern tájrajzi leírás azután a természetföldrajzi beosztás egységein alapul.

Prinz Gyula vidékei a mai beosztások középtáji szintjének felelnek meg, a vidék területén belüli finomabb eltérésekre a tájrajzban nem mutat rá. Tehát a vidék eleve nagyobb területű, változatosabb arculatú alapegység, mint a kistáj. Az országrészek, tájak, vidékek Prinznél is természetföldrajzi egységek, de a névadás már emberföldrajzi megközelítésű, ez főként a néprajzi, történeti eredetű nevek használatában mutatkozik meg.

A **vizsgált terület** eltérő a különböző tájrendszertanokban. Az MNA-ban megjelent beosztás nem tekint túl az országhatáron. A KPTTB a Kárpát-medence tájait politikai határoktól függetlenül rendszerezi. Ehhez hasonlóan Prinz a történelmi országterületet, mint természetföldrajzi egységet vizsgálja részletesen. Az ország ugyanis Prinznél az országrész feletti tájrajzi egység, pl. Magyarország (vagy Középdunaország), Aldunaország, Balkánország.

Prinznél az országrészek és a tájak hiánytalanul lefedik az országot. A vidékeknél ezzel szemben **a teljes terület lefedése** helyenként csak széles határsávokkal oldható meg. Ennek oka, hogy a vidék olyan földrajzi egység, amit a népi tudat is földrajzi, történeti vagy etnikai értelemben egységnek ismer, vagyis főként a lakott területek vonzzák a vidéket maguk köré. A modern beosztások rendszertani logikával építik fel az országot ill. a Kárpát-medence területét, így bármely terület pontos helyét meg lehet adni a beosztásban.

A **tájhatárokat** illetően Prinz több tájalkotó tényező hatását vizsgálja egyszerre, tehát nem tekinthető tisztán természetföldrajzi beosztásnak. Valahol a természetföldrajzi (pl. Dunazug), valahol a néprajzi (pl. Nagykunság), valahol a történeti hatást (pl. Szepesség) tartja meghatározónak a földrajzi jellegre. Az országrészek és tájak határai szerkezeti és morfológiai határokat követnek, és nagyrészt a vidékeké is, kivéve ott, ahol a természetben nincs éles határ. Ezeknél a részeknél a tájalkotó tényező hatásának gyengülése határozza meg a vidék kiterjedését. Prinz Gyulánál a három hierarchiaszint határai sokszor nem esnek egybe. Ez a természetföldrajzi kutatás szempontjából nem kedvező, és a modern, térinformatikai rendszerekben ilyen formában nem is állná meg a helyét, de a tájak nevezékstanát nem zavarja.

A KPTTB és az MNA beosztása következetesen egymásra épülő hierarchikus rendszer. A szintek összefüggenek, a nagyobb egységek a kisebbek földrajzilag összetartozó csoportjából

⁶¹ [ÁTF 1998] *A földrajzi táj. A táj fogalma*, 807. o.

keletkeznek. Ez a kapcsolat az elnevezésekben is megfigyelhető, mert azok sokszor egymásból levezethetők.

5. 2. A tájnévanyag eredete és térképi használata

Prinz a tájneveknél a népi eredetű nevekre épít, ahol ilyen nincs, ott a népi nevek mintájára hoz létre újat. Ha azonban úgy találja, hogy egy természetföldrajzi egység arculatát történelmi múltja, vagy népessége határozza meg, ott a történelemből, néprajzból is vesz át neveket (pl. *Szepesség, Kővárvidék, Mátyusföldje, Alsózaránd*). Kerüli az égtájra utaló földrajzi jellegű jelzőket (Északkelet-, Nyugat-, stb.), ehelyett inkább a Felső-, Alsó- szerepel korrelatív előtagként (pl. *Felső-Zsitva-völgy, Alsó-Zala-vidék*). Nincsenek a tájnevekben körülíró, „tudományosabb” földrajzi köznevek (pl. teraszos sík, homokhát) sem, így névrajza harmonikusan illeszkedik a köznyelvbe, a műnevek esetén is.

A modern beosztásokban, azok részletessége miatt kisebb a népi eredetű nevek aránya. Az MNA beosztásának névanyaga nagyrészt tudományosan megalkotott műnevekből áll. A magyarázó jellegű, hosszú tájnevek (pl. *Felső és Középső Kapos-völgy, Duna–Sárvíz köze, Kelet-Belső-Somogy, Pesti hordalékkúp-síkság*), pontos földrajzi leírást adnak, de nem terjednek el a köznyelvben, mert „*az új, mesterséges tájnevek közül annak van jövője, amelyik beleillik a történetileg kialakult névstruktúrába.*”⁶²

A KPTTB névanyagára jellemző a népi eredetű és a Prinz által alkotott nevek felelevenítése. Ilyen régi, népi nevek például a Mátraerdő, Bakonyerdő (bár a Bakonyerdő nevet Prinz csak a Bakonyra alkalmazza, nem terjeszti ki a Vértesre és a Dunazug-hegységre). Prinz Gyula használja először a Dél-Dunántúl névalakot is (nagy)tájnévként. A kistájak, kistájcsoportok nevei jórészt morfológiát kifejező műnevek (pl. Csermői-magassík, Beremendi-rög). A KPTTB vonatkozási területe miatt a tájak idegen nyelvű névalakjait is vizsgálja és egyezeti.

A Prinz Gyula által alkalmazott nevek megfelelnek a térképi névírás szempontjainak. Rövidségük, népies hangzásuk miatt jól beleillenek a térkép teljes névanyagába.

A modern tájbeosztások nem általános földrajzi térképeken való használatra készülnek, a tájnevek célja a minél pontosabb földrajzi jellemzés és helymeghatározás. Térképi alkalmazásukat akadályozza, hogy a megfelelő területekre a köznyelv sokszor egyszerűbb,

⁶² [JUHÁSZ 1988] *A tájnévadás korszakai*, 18. o.

már régóta a magyar szókincs részét képező neveket használ (pl. Alföld Nagyalföld helyett, csak a Kisalföld használata a peremvidékét is magába foglaló Győri-medence helyett). Az FNT I.-ben a térképre nem javasolt névváltozatok között is többször találkozhatunk a szakirodalomban hivatalos elnevezésekkel (pl. a Közép-Zalai-dombság a Göcsej névváltozataként szerepel).

6. PRINZ TÁJNEVEINEK MEGJELENÉSE MAI TÉRKÉPEKEN

Miért érdemes megvizsgálni és feleleveníteni Prinz Gyula tájleírását és felosztását? A szépirodalomban, a népművészet, a történelem területén sokszor találkozhatunk olyan földrajzi tájnévvel (persze más típusú nevekkal is), amelyek vonatkozási helyét a ma kiadott térképeken nem tüntetik fel. Annak ellenére, hogy az ország térképét tanulmányozó emberben általában megvan az igény, hogy a más kultúrterületeken felmerülő neveket térben is elhelyezze. Egyes tudományterületeken a kutatás szempontjából is fontos ezeknek a neveknek a megőrzése. Kérdés persze, hogy Prinz tájrajza ilyen szempontból rejt-e értékeket?

A beosztásban használt névalakok jelentős hányada bekerült a KPTTB-be. Ezek általános földrajzi térképeken való használata nem névújítást vagy a hagyományok felrúgását jelenti, hanem régen, sok esetben már a középkor óta használt nevek átmentését. Ennek természetesen csak olyan esetben van értelme, ahol a vonatkozási hely ma is megvan, és a név nem a köznyelvből való kikopás, hanem az oktatásban és térképeken történt mellőzés miatt került ki a mindennapi életből. (Mire a térképészet és a földrajz fejlődése során az általános földrajzi térképekre a tájnevek nagy tömegben kerültek fel, addigra az oktatott tájnévanyag nagyon megváltozott.)

Az általános földrajzi térképeken, az iskolai atlaszokban megjelenő Magyarország, illetve Kárpát-medence lapok tájnévanyagában elsősorban domborzati elemek: hegységek, dombságok, síkságok, medencék neveit találjuk, tájrajzi neveket viszont csak akkor, ha azok egyébként domborzati egységet is jelölnek.

Térképszerkesztésnél, ha egy területre földrajzi tájnevet szeretnénk feltenni, elsődleges forrásként a *Földrajzinév-tárban*, vagy a természetföldrajzi tájbeosztásokban keressük meg a területre vonatkozó nevet. Ebből a szempontból érdemes Prinz Gyula tájtagolását is megvizsgálni. Vidékei több földrajzi, történeti tényező szintézisét tükrözik. Sokszor olyan területet vonnak egységbe, ami morfológiailag talán erősen szétaprózott, de amelynek jellegzetes arculata ma is jól érzékelhető (pl. Kaposvidék). Az ellenkezőjére, alaktani egységek szétszakítására is több példát találhatunk. Ez történik szinte minden hegységgel,

hiszen a gerinc a vízgyűjtőkhöz hasonlóan a földrajzi, gazdasági élettereket is elválaszt egymástól.

Ha összevetjük az iskolai atlaszok Kárpát-medence térképeit és Prinz Gyula vidékeinek térképét, megállapíthatjuk, hogy ahol a nevek „fedik egymást”, ott a névalakok sem különböznek (Máramaros, Csallóköz, Kiskunság, Nagy-kunság, stb.). Olyan területeken pedig, ahol az iskolai térképeken névhiány van (pl. az Erdélyi-medencében), ott Prinz tájrajzi nevei nagyon jó kiegészítést adhatnak a térképolvasó számára: kisebb vidékekre bonthatnak nagyobb felszíni egységeket, de ugyanakkor természetileg szétagolt terület táji összetartozásáról is árulkodhatnak, ha a térképen egyébként erre más nem utal.

6.1. A térképi ábrázolás gyakorlati problémái

A mai térképeken, eredetük és tartalmuk alapján, a tájnevek három csoportját különböztetjük meg. A *természetföldrajzi tájnevek* valamilyen természetföldrajzi tényező, alaktan, szerkezet, éghajlat, stb. által meghatározott egységet jelölnek meg. A *történeti-földrajzi nevek* olyan (eredeti formájukban már nem létező) közigazgatási egységre vonatkoznak, melyek neve a mindennapi kommunikációban (beleértve akár a médiát is,) fennmaradt a terület, vagy tágabb környékének megnevezésére. A *néprajzi tájnevek* egyes népcsoportok lakóterületét jelölő népi eredetű, vagy a néprajztudomány által létrehozott műnevek. Az utóbbi két csoport hasonló tartalma miatt általában egy jelkulcsi kategóriát alkot.

Prinz Gyula tájrajzi névalakjait tulajdonképpen besorolhatjuk a fenti csoportok valamelyikébe. A természetföldrajzi Alfölddel és Pannonfölddel ellentétben a Felföld és Erdély mai jelkulcs szerint történeti-földrajzi vagy néprajzi névként kerülne a térképre. A tájak nevei mind a természetföldrajzi tájnevek kategóriájába tartoznak, nincs közöttük történeti-földrajzi és néprajzi név. A vidéknevek besorolása nem egyöntetű. A nevek kétharmada természetföldrajzi tájnévnek tekinthető, ezek a földrajzi köznevet tartalmazó (-medence, -völgy, stb. típusú) vidéknevek, valamint azok, amelyekben a tulajdonnévi tag természetföldrajzi tartalmú (általában folyó neve). A többi főként történeti-földrajzi név, nagy részük ma már Magyarország határain kívüli területre vonatkozik. Vagy vármegyenévből (pl. Liptó, Turóc), vagy régi történelmi terület, uradalom nevéből (pl. Kővárvidék, Mátyusföldje) származnak, némely vidék pedig központi településéről kapta nevét (pl. Pestvidék, Regenvidék). Van néhány vidéknév, amely néprajzi tájat is jelöl (pl. Szerémség, Kiskunság, Nagy-kunság, Szepesség, Barcaság, stb.), de ezek természeti tájak is egyben.

Ez azonban inkább csak a névalakok eredetét és tartalmát mutatja. A mai térképeken létező névrajzi kategóriák közti szétozottsággal ugyanis a Prinz-féle tájszemlélet lényege eltűnne. Ha ezt meg akarjuk őrizni, érdemes új kategóriát létrehozni, a **tájrajzi nevekét**. Egy másik lehetőség a tájrajzi nevek és a történeti-földrajzi nevek csoportjának összevonása a jelkulcsban, mert tartalmát tekintve ez a két kategória közel áll egymáshoz. Ugyanakkor a többi névrajzi elemhez hasonlóan nem kell a teljes névanyag ábrázolására törekedni, ezt a térkép típusa, célja, méretaránya határozza meg.

A tájrajzi nevek ábrázolása elsősorban olyan térképtípusokon lehet hasznos, ahol egyébként történeti-földrajzi nevek is megtalálhatók. Így például

általános földrajzi térképeken, kis és közepes méretarányban, ide tartoznak az iskolai atlaszok Kárpát-medence térképei és a falitérképek is;

történelmi térképeken az adott témához kapcsolódóan, a népi eredet és a történeti gyökerek miatt érdemes, olyan nevek esetén is, amelyek ma már a köznyelvben sincsenek meg (sok nevet Prinz is a krónikákból merít);

autótérképeken és *turistatérképeken* a célterület tájrajzi tagolódásának bemutatására.

7. PRINZ GYULA TÁJBEOSZTÁSÁNAK TÉRKÉPE (1. ÉS 2. MELLÉKLET)

A térképtükör keretes, 1:1 100 000 méretarányban ábrázolja a Kárpát-térséget. Háttértematikája a terület mai általános földrajzi állapotát mutatja be, ezen felül kiemelt tematikaként ábrázolja Prinz Gyula tájrendszerét. A térképet jelmagyarázat és a céltematikára vonatkozó szöveges magyarázat egészíti ki, valamint hozzátartozik egy melléktérkép az országrészek ábrázolásával.

A domborzat, a vízrajz és a települések ábrázolásának topográfiai alapja az 1:1 000 000 méretarányú, nemzetközi szelvényezésű topográfiai térkép. A településkategóriák kialakításakor és a természetföldrajzi tájnevek felvételekor a *Földrajzi Világotlaszt (Szarvas András Térképészeti Ügynökség–Nyír-Karta Bt. 2002.)* használtam. A régi vármegyék és járások határainak jelölésekor *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. (szerkesztette: dr. Zentai László)* adataira támaszkodtam.

7.1. A háttértematika (részletesen lásd: II. melléklet)

Domborzat:

A domborzat ábrázolása rétegszínezéssel történt. A hipszometria változó nagyságú értéktartományai jól tükrözik a Kárpát-térség morfológiai viszonyait. Ezt kiegészíti a magasabb csúcsok, hágók jelölése.

Vízrajz:

A térkép bemutatja a célterület fontosabb folyó- és állóvizeit, valamint a mocsaras területeket.

Fedettség:

A térképen a növényzeti fedettséget nem ábrázoltam. Ennek oka, hogy a felületi színezés lefedte volna a hipszometria színeit, felületi jellel történő ábrázolással pedig erősen csökkent volna a térkép áttekinthetősége. A növényzet a tematika szempontjából másodlagos jelentőségű.

Közlekedési elemek:

Az úthálózat ebben a méretarányban erősen terhelte volna a térkép tartalmát (bár a vasútvonal két esetben vidékhatáron fut – Nyírség–Érmellék, Mátraalja–Jászság), ezért nem került ábrázolásra.

Határok:

A térkép a jelenlegi igazgatási állapotot mutatja be, ennek megfelelően jelöli a mai államhatárokat. Ugyanakkor a tematika szempontjából fontos volt a történelmi országhatár, a

régi vármegyehatárok, járáshatárok ábrázolása, mert azok sok esetben egybeesnek a tájhatárokkal.

Települések:

A települések ábrázolása a lakosságszámnak megfelelően 5 kategóriában történt. Az 500 ezer főnél népesebb településeket alaprajzuk, az ennél kevesebb lakosúakat településjel jelöli. A térképen a 20 ezer fő feletti népességgel rendelkező települések, ill. a vármegyék 1910-es állapot szerinti székhelyei szerepelnek. A fővárosok nevét aláhúzás jelöli.

A háttértematika névrajza:

A térkép háttértematikájának fontos része a természetföldrajzi tájnévanyag. A tájnevek közül a hegységek, dombságok nevei álló betűvel, a síkságok, völgyek, medencék és átmenetítáják nevei dőlt betűvel szerepelnek a térképen. Emellett a természetföldrajzi tartalom része a vízrajzhoz tartozó névanyag (a fontosabb vízfolyások és tavak nevei), valamint a hegycsúcsok, hágók neve magassági megírással.

A magyarországi településnevek mai formájukban szerepelnek a térképen. A magyar határon kívül fekvő települések esetében első helyen az 1914-es helységnévtár szerinti magyar név áll, ezt követi második névként a település mai hivatalos neve. A településnevek ilyen felvételének azért láttam szükségét, mert Prinz leírásában (akárcsak a legtöbb magyar nyelvű forrásban) a települések magyar nevükön szerepelnek. Az általános földrajzi tematika bemutatásában azonban fontos a hivatalos településnevek ábrázolása, amellett a mai térképeken való azonosítást is megkönnyítheti.

A térképen igazgatási névként a mai államnevek szerepelnek.

7.2. A tájrendszertan ábrázolásához tartozó tematika

A tematika ábrázolásakor a következő szempontokat tartottam fontosnak:

- a tájbeosztás teljes névanyaga szerepeljen a Prinz által használt formában,
- a hierarchiaszintek határozott elkülönítése mellett, a köztük levő viszonylagos függetlenségnek is nyilvánvalónak kell lennie,
- különösen a vidékek kialakulásánál két, egymással egyenrangú tényező, a természet és az emberi társadalom játszott szerepet, ez a Prinz-féle tájrajz egyik alapja. A két tényező „versengése” a határok kijelölésében követhető nyomon, ezért fontos, hogy azok összefonódása a térképről könnyen leolvasható legyen.

A vidékek egy részénél Prinz leírása nem ad pontosan követhető határokat, illetve néhány terület hovatarozása nem egyértelmű. Ezeknél az eseteknél két, korábban már említett alapelvet vettem figyelembe. Egyrészt a vidékek elvileg lefedik az ország területét, ezért minden területet besoroltam valamely vidékhez, másrészt a vidékek általában „életkamrák”, természeti határaik legtöbbször vízválasztókon futnak. Néhány esetben az előbbieken alapján sem lehetett a határt pontosan ábrázolni, ezek ábrázolásakor új jelet vezettem be (kérdéses tájhatár).

A tájak ábrázolása is problémákat vetett fel. A tájak ugyanis szerkezeti egységek, a különböző magasságú emeletek alkotják őket. Így határaik általában hegylábak alján, völgytalpakon futnak, tehát legtöbbször kettészelik a vidékeket. Mivel a tájhatárok ábrázolásánál Prinz leírását vettem alapul, a könyvbéli ábrától (4. melléklet) több helyen el kellett térnem. Néhány területet illetően azonban a leírás is ellentmondásos (a Mezőföldet pl. a Dél-Dunántúlhoz és a Közép-Duna-tájhoz is sorolja a tájak bemutatásakor.) A tájak határait a történelmi Magyarország határain kívül nem ábrázoltam, mert Prinz leírása ehhez nem volt elegendően részletes.

A tájak és vidékek határainak egy térképen történő ábrázolására két lehetőség kínálkozott. A vidékeket Prinz általában valamely táj részeként mutatja be, ennek megfelelően a tájak határai vidékhatárok mentén vehetők fel (a mai tájbeosztási rendszerekhez hasonlóan). A tájakkal foglalkozó fejezetben azonban ennek ellentmond a szerkezeti határok leírása. A tájhatárok ez esetben nem esnek egybe a vidékek határaival. Földrajzi szempontból mindenképpen ez a helyes megoldás, de a rendszer így a mai értelemben vett tájbeosztás feltételeinek nem felel meg, a térkép is mutatja, hogy a határok ilyen felvételével a tájtagolás kevésbé áttekinthető.

A térkép tematikus tartalma:

tájhatárok:

A tájrajzi határok ábrázolására több kategóriát vezettem be. Az azonos hierarchiaszinten álló határok azonos színűek, a vidékeké fehér, a tájaké kék, az országrészeké (a melléktérképen) magenta. Az éles határok és a bizonytalanabb határsávok külön kategóriát alkotnak, az előbbieket folyamatos, az utóbbiakat szaggatott vonallal jelöltem. Néhány esetben Prinz leírása alapján nem lehetett a határvonalat megrajzolni. Ezeket a helyeket pontsorról jelöltem. A tájhatárokat a történelmi országhatárig ábrázoltam, a határon túl folytatódó határvonalakat kérdőjellel zártam le.

tájnevek:

A rendszertani egységek hierarchiában elfoglalt helyét a név betűmérete, valamint színe fejezi ki. A megírás színe a határvonal színével egyezik meg. A nevek írásmódja követi a mai helyesírási elveket. Ennek megfelelően a -völgy, -medence utótagok, valamint a földrajzi jellegű jelzők kötőjellel kapcsolódnak a nevekhez. A -vidék, -mező és -erdő utótagos nevek esetében viszont Prinz névalakjait hagyományos neveknek tekintettem, és az egybeírást megtartottam. A természetföldrajzi tájnevektől eltérő írásmód utal a tájnevek tájrajzi, illetve történeti-földrajzi jellegére. (A térképen használt és a Prinz leírásában található névalakokat a 3. melléklet tartalmazza.)

7.3. A melléktérkép tartalma

Az országrészek határait a jobb áttekinthetőség kedvéért melléktérképen mutattam be. Ennek méretaránya 1: 5 500 000, kivágata megegyezik a főtérrképével. A melléktérképen elegendőnek tartottam a domborzat, a méretaránynak megfelelően generalizált vízrajz és az államhatárok ábrázolását. Emellett a természetföldrajzi tájnevek és a települések egy részét tüntettem fel, tájékoztató jelleggel.

8. HIVATKOZOTT IRODALOM

- [ANONYMUS] Anonymus: Gesta Hungarorum (fordította: Pais Dezső) – hasonmás kiadás, Magyar Helikon, Bp. 1977.
- [ÁTF 1998] Általános természetföldrajz (szerkesztette: Borsy Zoltán) – Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1998.
- [BULLA 1962] Bulla Béla: Magyarország természetföldrajza - Bp. 1962.
- [BULLA –MENDŐL 1947] Bulla Béla – Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza - Lucidus Kiadó, Bp. 1999 (az 1947. évi kiadás alapján)
- [CHOLNOKY 1929] Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza - Bp. 1929.
- [FÁBIÁN–FÖLDI–HÖNYI 1998] Fábrián Pál – Földi Ervin – Hönyi Ede: A földrajzi nevek helyesírása – Akadémiai Kiadó, Bp. 1998.
- [FARAGÓ 2001] Faragó Imre: A magyar névhasználat változásai a Kárpát-medencét ábrázoló térképeken – Geodézia és Kartográfia 2001/1. szám 5-10. o. és 2001/2. szám 16-23. o., LIII. évfolyam
- [FNESZ 1978] Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára – Bp. 1978.
- [FNT I.1984] Földrajzinév-tár I. Magyarország fontosabb domborzati-táj- és víznevei – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1984.
- [FÖLDI 1998] Földi Ervin: Térképi névírás (A földrajzi nevek írása) - 1998. kézirat
- [HAJDÚ 2001] Hajdú Zoltán: Teleki Pál tájelmélei munkássága – Földrajzi Közlemények CXXIV. (XLIX.) kötet, 2001. 1-2. szám
- [HAJDÚ-MOHAROS 2000] Hajdú-Moharos József: Magyar településtár – Kárpát-Pannon Kiadó, Bp. 2000.
- [HAJDÚ-MOHAROS – HEVESI 1997] Hajdú-Moharos József – Hevesi Attila: A Kárpát-Pannon térség természeti tájbeosztása - Pannon enciklopédia, Magyarország földje (főszerkesztő: Karátson Dávid), Kertek 2000 Kiadó, 1996.
- [HEVESI 2001A] Hevesi Attila: A Kárpát-medence és a Kárpátok természetföldrajzi tájtagolásáról – a Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged 2001.

- [HEVESI 2001B] Hevesi Attila: „A korszerű magyar földrajztudomány megteremtője” Hunfalvy János földrajzi munkássága – Geotudományok, A sorozat, Bányászat, 61. kötet, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2001. 83-117.
- [HUNFALVY 1863-64] Hunfalvy János: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása I-II. kötet – Pest, 1863-64.
- [JUHÁSZ 1988] Juhász Dezső: A magyar tájnévadás – Nyelvtudományi értekezések 126. sz. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988.
- [KÁDÁR 1941] Kádár László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei – Országos Táj- és Népkutató Intézet, Bp. 1941.
- [KÓSA–FILEP 1975] Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása - Akadémiai Kiadó, Bp. 1975.
- [MA 1999] Magyarország atlasza – Cartographia Kft. Bp. 1999.
- [MKK 1990] Marosi Sándor–Somogyi Sándor (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp. 1990.
- [MNA 1967] Magyarország nemzeti atlasza – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1967.
- [MNA 1989] Magyarország nemzeti atlasza – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1989.
- [PÉCSI 1960] Pécsi Márton – Sárfalvi Béla: Magyarország földrajza – Akadémiai Kiadó, Bp. 1960,
- [PRINZ 1936] Prinz–Cholnoky–Teleki–Bartucz: Magyar föld, magyar faj - I. kötet: Magyar földrajz. Magyarország tájrajza (Prinz Gyula) — hasonmás kiadás, Babits Magyar–Amerikai Kiadó Rt., Szekszárd, 1990.
- [SZABÓ 1980] Szabó József: Hunfalvy János - Akadémiai Kiadó, Bp. 1980.
- [SZÉKELY 1975] Európa – szerk.: Marosi Sándor és Sárfalvi Béla, Gondolat Kiadó, 1975. 552–554.
- [TELEKI 1917] Teleki Pál: A földrajzi gondolat története – Kossuth Kiadó, Bp. 1996. (az 1917. Évi kiadás alapján)

[TÓTH 2001]

Tóth Álmos: A hazai történeti földrajz gyökerei – A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza (szerkesztette: Frisnyák Sándor) Nyíregyháza, 2001.

9. A DOLGOZAT KÉSZÍTÉSE SORÁN VIZSGÁLT ÉS FELHASZNÁLT TÉRKÉPEK, ATLASZOK

- Magyarország hegy- és vízrajzi térképe, szerk.: Homolka József, Pallas Nagy Lexikona, Bp. 1897.
- Kogutowitz Földrajzi Iskolai Atlasz – Bp. 1913., 1921. és 1934. évi kiadás
- „Édes hazánk, Magyarország” Térkép és munkafüzet a népiskola IV. osztálya számára – Magyar Kir. Honv. Térképészeti Intézet, Bp. 1942.
- Ideiglenes földrajzi térképfüzet közép- és középfokú iskolák számára – Magyar Földrajzi Intézet, Bp. 1946.
- Földrajzi térképfüzet – Tankönyvkiadó, Bp. 1950., 1953.
- Földrajzi atlasz a középiskolák számára – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1954., 1957., 1958.
- Földrajzi atlasz az általános iskolák számára – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1957., 1976.
- Magyarország nemzeti atlasza – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1967.
- Nagy világtalasz – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1985/86.
- Magyarország nemzeti atlasza – Kartográfiai Vállalat, Bp. 1989.
- Történelmi atlasz – Cartographia Kft., Bp. 1996.
- Magyarország atlasza – Cartographia Kft., Bp. 1999.
- Első atlaszom – Cartographia Kft., Bp. 2000.
- Földrajzi atlasz a 12–16 éves tanulók számára – Cartographia Kft., Bp. 2001.
- Középiskolai földrajzi atlasz – Cartographia Kft., Bp. 2001.
- A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. (szerkesztette: dr. Zentai László) – Talma Kiadó, Pécs 2001.
- Földrajzi világtalasz – (vezető szerkesztő: Sasi Attila, Felelős szerkesztő: Faragó Imre, kiadta: Nyír-Karta Bt. és Szarvas András Térképészeti Ügynökség) 2002.
- Cartographia világtalasz – Cartographia Kft., Bp. 2002/03.

10. MELLÉKLETEK

- I. Prinz Gyula tájtagolásának térképe
- II. Jelkulcs Prinz Gyula tájtagolásának térképéhez
- III. A Prinz Gyula által használt nevek a tájrajzban
- IV. Magyarország tizenöt tája – Forrás: Prinz Gyula: Magyarország tájrajza (Magyar föld, magyar faj I. kötet) 1936. – hasonmás kiadás, Babits Magyar–Amerikai Kiadó Rt., Szekszárd, 1990.
- V. Magyarország tájai – Forrás: Kádár László: A magyar nép tájszemléletei és Magyarország tájnevei, Országos Táj- és Népkutató Intézet, Bp. 1941.
- VI. A Kárpát-medence tájbeosztása Bulla Béla és Mendöl Tibor szerint, 1947 (szerkesztette: Kocsis Károly) – Forrás: Bulla Béla – Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza, Lucidus Kiadó, Bp. 1999.
- VII. Magyarország tájai – Forrás: Bulla Béla: Magyarország természetföldrajza, Bp. 1962.
- VIII. Természeti tájak – Forrás: Magyarország nemzeti atlasza – Kartográfiai Vállalat, Bp.1967.
- IX. A Kárpát-Pannon térség természeti tájbeosztása (szerkesztette Hajdú-Moharos József, Hevesi Attila és Horváth Zsolt) – Forrás: Pannon enciklopédia, Magyarország földje, Kertek Kiadó, 1997.
- X. Anonymus térkép (tervezte: Györffy György) – Forrás: Anonymus: Gesta Hungarorum (fordította: Pais Dezső) – hasonmás kiadás, Magyar Helikon, Bp. 1977.